

I o a n M a r i a n Ț I P L I C

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Istorie și Patrimoniul „Nicolae Lupu”
 “Lucian Blaga” University from Sibiu, “Nicolae Lupu” Faculty for History and Patrimony

Arheologia secolului XX. Naționalism, Marxism și Feminism

20th Century Archaeology. Nationalism, Marxism and Feminism

Nationalism and Archaeology. *In the last years of 20th century one issue of world's politics was the concept of nationalism, in other words, the development of the nationalist ideologies. As a result, Archaeology confronted with this issue as well and along the years there have been noticed a series of nationalist concepts. Kühnl claims that no historical presentation or thesis can be purely scientific. He argues that all discourses, speeches, concepts imply a certain political orientation, so the archaeological analysis may not be the exception as it cannot avoid the orientation towards a particular political concept. The relation between archaeology and nationalism has become more evident in the first half of the 20th century in particularly after the WWI gradually losing its importance in Western Europe after WW II.*

The Marxism and its Influence on Historical Research. *Our purpose is to identify and analyse the influences of Marxist doctrine in history and archaeological researches. In the classical Marxism the change is explained through the interaction between the production and exchange forces. Nowadays, this idea may be rejected by the followers of the so-called post Marxism both in Europe and America. They consider that the Marxism is a valuable concept only in relation with the new social and anthropological theories of Structuralism or Relativism.*

Some historiographers consider that the archaeologists Roskams and Saunders were significantly influenced by the Marxist-Leninist ideas. In Dark's opinion, Ian Hodder (1986, 1992) or even G. Childe (1949) may be included in the category of archaeologists influenced by post-Marxist ideas; in their researches, the classic theory is associated with the Relativism and Structuralism offering plausible explanations for the cultural changes in the world.

The Annals School historiography has several common ideas with Marxism. Guy Bois analysed and identified at least three common aspects:

a) the indirect and confusing influence of Marxism on the new history by means of economic aspects, a method specific to Ernest Labrousse;

b) the influence of the new history on the Marxist historians generating several themes of research such as the history of sensitivity and mass lines of thoughts;

c) the Marxist historians who assimilated the methods of research.

In the archaeology of the ex-communist countries Marxism has had two main influences:

a) the ideological one: by focusing on the social and economic aspects in the archaeological research;

the “barbarian” one by forcing the historians to refer to works of the Marxist classics in their collections of history studies.

Feminism and Archaeological Research. *There are many aspects of feminism in archaeology that are worth to be discussed. In '60s and '70s of the last century, the feminism brought in archaeology a new method of perceiving the reality through the artefacts that have been discovered, thus the areas of a settlement could have been divided into areas with male or female features. While doing an archaeological analysis of a settlement dating from the Iron Age at Glastonbury, David Clarke made a distinction between the large and small houses, he assumed that the former ones belonged to more male activities and the latter ones to feminine activities as they were mostly domestic objects.*

Statistics show that at global level there is a percent of 25-30 % women archaeologists and according to Gilchrist's the situation is the following: in USA approx. 20%, in England and Australia approx 35% and in Norway 49%.

Keywords: Archaeology, Nationalism, Marxism, Feminism, 20th Century, România

Institution's address: Bd. Victoriei, nr. 5-7, Sibiu, 550024, România, tel: +40-269)21.44.68, fax: +40-(269)21.44.68, e-mail: istorie@ulbsibiu.ro, web: http://istorie.ulbsibiu.ro

Personal e-mail: ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Naționalismul și arheologia. O problemă a politicii globale în anii de final ai secolului al XX-lea a fost naționalismul și dezvoltarea unor ideologii naționaliste¹, ideologii ce au pătruns în aproape toate ramurile științei. Arheologia nu a făcut notă discordantă și anumite aspecte ale ideologiilor naționaliste au impregnat-o cu o serie de concepte. Se poate spune, așa cum susține Kühnl, că o expunere istorică pur științifică nu există din cauză că toate discursurile și expunerile de idei au o implicare politică și deci nici analiza arheologică, transpunerea ei în sinteze, nu poate fi ocolită de atașamentul față de un concept politic.

O încercare de analiză a modului în care s-a repercutat ideologia naționalistă asupra arheologiei din țările europene au realizat-o Margarita Diaz-Andreu și Timothy Champion în lucrarea *Nationalism and archaeology in Europe*. În introducerea acestei lucrări sunt prezentate și câteva opinii ale unor autori ce s-au preocupat de analiza ideologiilor naționaliste și a efectului lor asupra cercetării arheologice², pornind de la ideologia nazistă germană și fascistă italiană și terminând cu ideologiile naționaliste israeliene și franceze de după anii '60 ai secolului trecut.

O altă lucrare ce încearcă o abordare globală a problematicii privind implicarea naționalismului în arheologie este cea care a fost editată de Philippe Kohl și Clare Fawcett, cuprinzând în linii mari lucrările simpozionului ținut în noiembrie 1991 la Chicago³.

Legătura dintre arheologie și naționalism poate fi studiată, mai întâi, din perspectiva rolului jucat de arheologie în istoria construcției identităților naționale⁴. A doua modalitate de analiză ar putea porni de la legăturile dintre construirea statelor naționale și instituționalizarea arheologiei⁵. B. G. Trigger consideră că arheologia naționalistă se dezvoltă cel mai puternic în rândul popoarelor care se simt amenințate, sunt în nesiguranță sau private de drepturi politice de către națiuni mai puternice⁶.

Marie Louise Stig Sørensen, analizând modul în care în Danemarca arheologia a devenit „vehicolul” pentru imaginile și obiectele care serveau discursului naționalist, aprecia că arheologia a fost instituționalizată atunci când *a devenit politic de folos și abia atunci a apărut în ochii opiniei publice*⁷.

În majoritatea statelor europene în intervalul 1880-1925 au luat ființă o serie de instituții cu profil arheologic patronate de stat și cu atribuții în ceea ce privește cercetarea și protejarea trecutului. De la acest stadiu *național*, în contextul răspândirii ideilor naționaliste ca urmare a nemulțumirilor generate de Conferința de Pace de la Paris, s-a ajuns foarte repede la stadiul *naționalist* de exacerbare a

semnificației naționale a artefactelor arheologice. Întregimentarea disciplinelor umaniste în ideologiile naționaliste a reprezentat un fapt firesc în condițiile în care în Europa s-au impus începând cu anii '20 ai secolului trecut regimurile totalitare fasciste, naziste sau comuniste. Ceea ce este un lucru comun aproape întregii Europe este faptul că relația dintre arheologie și naționalism a devenit evidentă în prima jumătate a secolului al XX-lea, în special după terminarea primei conflagrații mondiale, și a pierdut din importanță în partea de vest a continentului imediat după cel de al doilea război mondial⁸. Poate exemplul cel mai clasic pentru întregimentarea arheologiei în sialul unei cauze naționaliste este dat de Germania nazistă, stat în care studierea istoriei și arheologiei națiunii germane a devenit politică de stat, fiind una dintre principalele preocupări ale asociației SS-Ahnenerbe⁹.

Disoluția „marelui imperiu sovietic”, în opinia lui Ph. Kohl¹⁰, a atras o serie de state nou apărute în conflicte implicând desemnarea teritoriilor naționale. În aceste conflicte etnico-religioase, unul dintre argumentele la care s-a făcut rapid apel a fost determinismul istoric, iar arheologia a fost rapid atrasă în disputele politizate. Totuși, nu trebuie să credem că arheologia a fost atrasă împotriva voinței celor ce o studiază în acest gen de dispute politice, deoarece, făcând apel la lucrările lui Trigger și Patterson¹¹, putem spune că arheologia datorită, mediului în care se dezvoltă ca știință, era inevitabil să fie inclusă în bagajul argumentativ al discursurilor politice cu tentă naționalistă. Este evident că în evoluția sa un stat generează particularități naționale care se vor regăsi și în modul de abordare metodologică a unor științe, și în acest sens pot fi date o serie de exemple: există la ora actuală un model arheologic britanic, francez, spaniol, italian, german, rusesc etc., la fel cum, oarecum induse de evoluția politică din ultima parte a secolului al XX-lea, au luat ființă și o serie de asociații care s-au calchiat pe structurile politice ale perioadei. În ultima afirmație facem referire la World Archaeological Congress¹² și la European Association of Archaeology¹³, două organisme care încearcă să tranșeze frontierele politice și etnice, oferind un răspuns în maniera politicii globalizante pentru modul în care trebuie să concluzioneze arheologiile naționale și, implicit, arheologii.

Recent, discursul istoric încearcă să elimine din cuprinsul său termeni din familia substantivului *național* atunci când se referă la evul mediu și acreditează un nou termen care este mai apropiat de realitățile societății medievale: *identitatea*. Aceasta poate fi înțeleasă în diverse accepțiuni: politică, sau

ca apartenență la o categorie privilegiată, religioasă și chiar socială. Cercetarea *identității* prin prisma descoperirilor arheologice a făcut chiar obiectul dezbaterilor în cadrul uneia dintre secțiunile 3rd *International Conference of Medieval and Later Archaeology „Medieval Europe”*, intitulată *Identity and Demarcation*¹⁴. În istoriografia română, asupra acestei tematici se oprește discursul lui Stelian Brezeanu atunci când, poate sub influența dată de acest nou curent din istoriografia europeană, vorbește despre *identități* și *solidarități* medievale în spațiul românesc¹⁵. Deși credem că ar trebui privită cu circumspecție ideea unei „solidarități” în spațiul românesc, indiferent de natura acesteia. Să nu uităm că cel puțin până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, am avut de a face cu state total diferite în spațiul geografic al României de astăzi, iar *solidaritatea* pare mai degrabă un paleativ cosmetizat aplicat perioadei medievale pentru ceea ce însemna în discursul marxist-leninist *internaționalizarea societății comuniste* în secolul al XX-lea.

Cercetarea arheologică – orientată până nu de mult spre demonstrarea ancestralelor legături dintre Rusia sovietică și sateliții săi central europeni – a fost ghidată spre sfârșitul secolului al XX-lea spre noi teme de cercetare care urmau să demonstreze *drepturile istorice ale poporului român*. În cadrul acestei noi etape arheologia transilvăneană s-a orientat către cercetarea perioadei romane și post-romane, dar și asupra perioadei „întunecate” a istoriei regiunii, anume secolele VIII-X, fapt ce a permis alocarea unor fonduri însemnate pentru cercetarea siturilor arheologice Dăbâca, Alba Iulia, Cluj-Mănștur¹⁶.

Recent, teoria continuității a fost analizată din perspectiva *continuității culturale*, deoarece *chestiunea trebuie discutată fără prejudecăți, în primul rând pentru că ea reprezintă unul dintre aspectele majore ale „problemei continuității”*...¹⁷ Analiza este însă făcută tot din perspectiva apartenenței la tabăra adeptilor continuității, aducându-se în discuție o mai veche teorie ce vorbește despre *retragerea la munte*, care în opinia lui Alexandru Madgearu *a marcat specificul civilizației românești din evul mediu timpuriu*¹⁸. Un adept al acestei teorii este și Gheorghe Baltag, ce a și încercat impunerea în istoriografia română a unui nou concept, numit de el *cultura plaiurilor*, o cultură materială detectabilă în zonele cu altitudine mai mare de 600 m și specifică unei populații romanice¹⁹.

Mascarea ideilor naționaliste și prezentarea lor ca *eforturi de afirmare a spiritului național*²⁰ sunt prezente și în publicațiile ce au ieșit de sub tipar în perioada ulterioară anilor '90 ai secolului trecut.

Petre Țuța considera că *s-a exagerat naționalismul. Naționalismul poate fi practicat și cuviincios. Nimeni nu poate interzice unui popor să-și trăiască tradiția și istoria cu gloriile și înfrângerile ei. Pârvan zice: „Etnicul e punct de plecare și universalul punct de sosire”. Eu, ca naționalist, am gândit multă vreme că națiunea e punctul terminus al evoluției universale*²¹.

Un exemplu și mai edificator de *face lifting* este chiar tratatul de *Istoria românilor*, unde Ștefan Pascu, în *Prefață*, face dovada faptului că discursul de tip patriotic nu a dispărut: *...rezultatul firesc - este vorba despre refacerea economică și politică de după ivazia mongolă din 1241 - a fost continuarea într-un ritm accentuat a procesului de unificare a formațiunilor politice din spațiul carpato-danubiano-pontic (sic!)...*²². Iată un exemplu de ceea ce înseamnă promovarea într-o lucrare de maximă importanță a ideii că unirea a existat ca și comandament în conștiința populațiilor din spațiul românesc cel puțin din secolul al XIII-lea.

Dintre compartimentele ce au participat în mod activ la crearea unor mituri naționale, furnizând materiale pentru producțiile literare și cinematografice, cele mai reprezentative au fost arheologia clasică și cea legată de ceea ce se numea în epocă arheologia *prefeudală*. Din perspectiva problematicii acestei lucrări, cele mai intens mediatizate au fost cercetările arheologice legate de etapa etnogenezei, fiind implicați și formați pentru aceasta o întreagă serie de arheologi: C. Daicoviciu, Șt. Pascu, D. Protase, L. Mărghitan, Lgia Bârzu. Rezultatele cercetărilor lor au fost interpretate ca argumente irefutabile pentru ceea ce ideologia comunistă a dezvoltat mai ales după anii '70 ai secolului trecut sub denumirea de *trecutul istoric al poporului român*; o nouă variantă a teoriei continuității.

Pornind de la A. D. Xenopol²³, D. Onciul²⁴ și continuând cu cei menționați mai înainte, această teorie a avut permanent numeroși adepți, lucrările lor înscriindu-se în linia agreată de Academia Republicii Socialiste România. Dacă pentru produsele istoriografice ale sfârșitului de secol XIX putem aduce ca justificare contextul politic în care ele au văzut lumina tiparului – definitivarea conștiinței naționale la nivelul popoarelor central și sud-est europene –, pentru cele apărute spre sfârșitul secolului XX nu mai găsim nici o justificare.

Legătura organică dintre analiza continuității și istoria formațiunilor statale românești a fost analizată critic și de Radu Popa în contextul prezentării punctelor slabe ale lucrării lui Ștefan Pascu²⁵, considerând că *siguranța pretinde ... multă competență în domeniul specializat al arheologiei medievale...*²⁶, lucru ce nu poate fi probat de autorul

menționat anterior prin argumentele utilizate. În acest context, problema cea mai spinoasă este dată de încercările de reconstituire a istoriei sociale și politice a secolelor IX-XI cu ajutorul arheologiei.

O problematică oarecum asemănătoare a generat în Polonia startul unor dezbateri de idei între adepții ideii autohtonismului (potrivit căreia slavii ar fi trăit încă din epoca bronzului pe teritoriul actual al Poloniei), în marea lor majoritate lingviști, și un grup de arheologi grupați în jurul lui Kazimierz Godłowski, care au îmbrășsat ideea prezenței slavilor pe teritoriul polonez ca urmare a unei migrații din regiunea subcarpatică a Ucrainei²⁷.

La nivelul cercetătorilor din spațiul Europei centrale există o înțelegere mai adâncă a inserției politice în discursul arheologic, dar dezbaterile și mai ales rezultatele acestora sunt încă în faza de discurs maieutic²⁸. În Croația și Slovenia ideea autohtonismului este încă relativ bine ancorată în discursul arheologic²⁹ și față de exagerările acestei linii, ce păstrează caracteristicile școlii sovietice au fost luate poziții chiar dinspre istoriografia română³⁰. Fl. Curta consideră că dinspre literatura arheologică din Ucraina și Rusia, unde tezele vechii școli sovietice sunt încă în circulație, nu se întrevide nici un semn de schimbare³¹. Nu suntem de acord cu aprecierea că în literatura de limbă română apar singurele semne de schimbare pe această linie, deoarece luările de poziție ale lui Eugen S. Teodor nu constituie până la acest moment o voce suficient auzită de breasla arheologilor români.

Marxismul și influența acestui curent asupra cercetării istorice. Nu dorim și nu considerăm necesară o analiză a doctrinei marxiste, ci doar o punctare a influențelor pe care aceasta le-a avut și le mai are asupra cercetării arheologice și istorice. În marxismul clasic schimbarea este explicată ca fiind un concurs al interacțiunii dintre forțele de producție și cele de schimb³². O atare definiție este astăzi amendată de adepții așa numitului curent *post-marxist* din Europa și SUA. Aceștia consideră că teoria marxistă are valoare și poate fi valorificată doar prin relaționarea ei cu noile teorii sociale și antropologice cum ar fi *structuralismul* sau *relativismul*.³⁴

Anumite voci consideră că în arheologie doctrina marxistă clasică este de regăsit la St. Roskams, ce se situează spre linia extremă a doctrinei, anume marxism-leninismul. În viziunea lui K. R. Dark, Ian Hodder (1986, 1992) sau chiar G. Childe (1949) prin metodologia propusă sunt încadrabili unei linii post-marxiste în care teoria clasică, asociată cu noile curente structuraliste și

relativiste, poate oferi explicații plauzibile pentru schimbările culturale prin care a trecut omenirea.

Curentul istoriografic dezvoltat în jurul *Annalelor* și cel ce își revendică o apartenență la marxism au mai multe puncte de convergență. Guy Bois remarca cel puțin trei paliere la care putem identifica întâlniri și convergențe³⁵:

a) influența indirectă și difuză pe care marxismul a exercitat-o asupra *istoriei noi*, prin economismul atât de specific la Ernest Labrousse;

b) influența pe care istoricii marxști o primesc dinspre curentul noii istorii și care a generat apariția la aceștia a unor teme de cercetare cum ar fi istoria sensibilității și mentalităților colective;

c) istoricii marxști care și-au asumat noile metode de cercetare.

În arheologia din fostele state comuniste, influența marxismului, sau mai bine zis a marxism-leninismului, a avut două căi de dezvoltare:

a) cea ideologică, prin orientarea interesului în cercetarea arheologică către aspectele legate de social și economic.

b) cea „barbară”, manifestată prin obligativitatea recursului la textele clasicilor marxism-leninismului și a epigonilor acestora, recurs ce trebuia demonstrat prin inserarea unor idei din *Opere alese* în cadrul studiului istoric.

Din ambele perspective, rolul arheologiei a fost redus la acela de instrument menit să demonstreze valabilitatea surselor scrise. Pentru mulți arheologi ce au activat și activează în Europa centrală și de sud-est, având ca preocupare principală studierea evului mediu, sursele scrise au reprezentat un substitut pentru o bază teoretică solidă, arheologia fiind văzută de cei mai mulți ca o *servitoare* a istoriei sau, cum spunea A. V. Arcikhovskii, arheologia este *istoria înarmată cu spadă*³⁶.

În Polonia, o analiză a influenței marxism-leninismului asupra arheologiei a relevat existența a patru perioade în care acest curent s-a manifestat în mod diferit: 1945-1948, 1949-1955, 1956-1975, după 1975. Între acestea, cea mai „neagră” s-a dovedit a fi perioada cuprinsă între 1949-1955, aceasta fiind și perioada în care materialismul istoric a devenit singura ideologie oficială acceptată³⁷. Discuțiile asupra rolului marxismului în arheologia poloneză sunt extrem de ample și se desfășoară de mai mulți ani cu începere din 1993, dar și aici relația dintre istorie și arheologie este abordată doar marginal³⁸.

O astfel de analiză fost realizată și pentru arheologia din Bulgaria și cea din Ungaria, fiind abordate aspecte ce vizează implicarea politicului în cercetarea arheologică și mai ales a ideologiei comuniste în maniera de prezentare a rezultatelor cercetărilor³⁸.

Numitorul comun al tuturor acestor arheologii – integrând aici și România, Cehia, fosta Republică Democrată a Germaniei – este dat de faptul că arheologia a utilizat pentru toate palierele sale cronologice conceptul de cultură definită pe baza existenței sau non-existenței unor tipuri sau atribute considerate elemente distinctive. Așezate pe hartă, aceste culturi arheologice au devenit grupuri etnice, pregătite astfel pentru a fi utilizate în discursul ideologic național ca elemente de legitimare a existenței statelor moderne⁴⁰.

O altă caracteristică a marxismului prezentă în discursul istoric și arheologic se leagă de stăruința cu care s-a încercat cronologizarea oricărei etape istorice din viziunea dezvoltării sociale a societății. Pentru evul mediu, principalul criteriu de departajare a fost *modul feudal de producție*, rezultând în România o cronologie relativă ce utiliza cu predilecție termenul de *prefeudalism* și *feudalism* pentru a defini perioada migrațiilor și evul mediu. Utilizarea acestor termeni anacronici continuă și în lucrările publicate după anii 90 ai secolului trecut⁴¹, cu unele luări de poziție prin care se încearcă redefinirea terminologiei utilizate de cronologia relativă⁴². Nu suntem de acord cu utilizarea cronologiei vest-europene în ceea ce privește evul mediu din zona Dunării Mijlocii și de Jos, deoarece secolele VII-X nu sunt caracterizate de aceleași fenomene în cele două regiuni, manifestându-se o oarecare retardare a fenomenelor în zona estică a continentului. Din acest considerent este impropriu să adaptăm cronologia evului mediu vest european la evul mediu transilvan/românesc, propunerea lui Ioan Stanciu de a utiliza termenul de *ev mediu timpuriu* în loc de *evul mediu dezvoltat (High Middle Ages)*⁴³ pentru perioada secolelor VIII-XI fiind una demnă de luat în seamă⁴⁴, deși este relativ dificil de integrat această cronologie în istoriografia română datorită diferențelor majore între spațiile istorice intra- și extra-carpatică⁴⁵.

În altă ordine de idei, T. Kaiser consideră că impactul ideologiei marxiste asupra arheologiei din statele balcanice poate fi observat în trei arii de cercetare:

- prima arie este cea a teoriei în arheologie, fiind impusă ideea că motorul evoluției tuturor societăților a fost confruntarea socială;

- cea de a doua se referă la necesitatea de a interpreta din punct de vedere economic și social artefactele arheologice provenind din perioada neolitică și eneolitică și aceasta sub influența textelor lui Fr. Engels;

- a treia arie acoperită a fost cea a periodizării,

relaționată la rându-i cu modalitatea socio-economică de cercetare a istoriei și preistoriei; legat de aspectul periodizării s-a dezvoltat și teoria materialist-dialectică ce presupune evoluția ascendentă a societății umane de la preistorie la perioada modernă, fiecare etapă fiind generată și condiționată de cea anterioară⁴⁶.

Toate acestea, mulate pe necesitatea demonstrării drepturilor politice asupra teritoriilor stăpânite în prezent, au generat apariția în ideologiile naționaliste balcanice a ideii continuității ca supremă dovadă a legitimității statale și politice. În arheologia românească ideea continuității este una de o specială importanță, ea având menirea să demonstreze continuitatea de locuire și biologică începând din epoca fierului și până la formarea statelor medievale. Arheologiei medievale românești i-a revenit cea mai grea sarcină, și anume să furnizeze informații și descoperiri care să susțină ideea continuității în perioada cuprinsă între secolele V-XIII, adică cea mai „obscură” perioadă din istoria spațiului nord-dunărean. Implicarea politică nu mai trebuie detaliată și este suficientă trimiterea la bibliografia din anii 1968-1990⁴⁷.

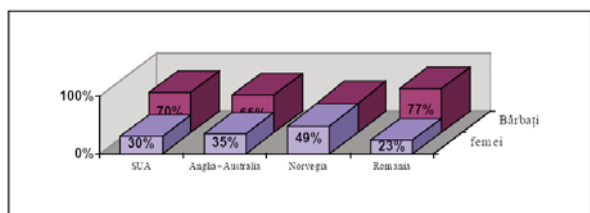
Ca o scurtă concluzie, putem spune că, sub impulsul ideologiei naționaliste de tip marxist, arheologia medievală s-a orientat tot mai mult spre interpretarea datelor arheologice din perspectivă etnică, interpretând artefactele ca elemente pentru definirea etnicității. Arheologii vest-europeni consideră că naționalismul și implicarea lui în arheologie au avut și unele urmări pozitive, generând dezvoltarea arheologiei cultural-istorice⁴⁸, iar unificarea europeană va genera creșterea tendințelor naționaliste în arheologie ca o măsură de protecție împotriva europenizării înțeleasă în sensul în care este percepută globalizarea⁴⁹.

Feminismul și cercetarea arheologică.

Roberta Gilchrist pornește în analiza subiectului de la o întrebare: oare bărbații și femeile cercetează în mod diferit arheologia, sau gândesc diferit despre trecut?

Feminismul în arheologie are mai multe aspecte ce merită a fi tratate, unul dintre cele mai importante este impunerea încă din anii '60 și '70 ai secolului trecut a unui mod de percepere a realității arheologice prin prisma artefactelor descoperite, mod ce a indus impunerea unor teorii cu privire la împărțirea arealului unei așezări în zone diferite cu specific masculin sau cu specific feminin. O astfel de analiză a efectuat David Clarke asupra unei așezări de epoca fierului de la Glastonbury, propunând o distincție între casele *mari* și cele *mici*,

primele fiind atribuite familiilor și activităților masculine iar celelalte, atribuite pe baza artefactelor descoperite ariei domestice, în general feminine⁵⁰.

Proporția femei-bărbați în arheologie (a doua jumătate a secolului al XX-lea)

În arheologia actuală, această problemă este analizată din dubla ipostază a rolului femeii în istorie, la modul general, dar și din aceea a rolului femeii-arheolog în cercetarea arheologică curentă. La ora actuală, în arheologia mondială există, așa cum ne prezintă Roberta Gilchrist, un procent de 25-30% femei-arheolog. Repartiția în cadrul unor țări europene, asiatice și pe continentul nord-american arată astfel: în SUA în jur de 20%, în Anglia și Australia cca. 35%, iar în Norvegia 49%⁵¹. Autoarea menționată consideră că concluziile arheologice sunt și ele influențate de gen, după cum rezultă dintr-o simplă analiză cu privire la temele și artefactele arheologice alese pentru studiu de femei și de bărbați. În timp ce primele se îndreaptă spre analiza unor probleme legate de relațiile sociale, de artefactele cu valențe „domestice”, bărbații sunt mult mai tentați să aleagă teme legate de război, de conflicte și implicit artefacte corelate cu aceste teme: săgeți, arme în general, fortificații etc. Pornind de la această premisă, se avansează ideea că femeile ar avea o altă percepție decât a bărbaților. Subiectul a fost pe larg tratat într-un volum relativ recent – *Excavating Women* – dedicat istoriei femeilor arheolog în arheologia europeană. Analiza principală a volumului rămâne una cantitativă, având totuși o reprezentativitate reală la nivelul continentului european, deși în mare parte sud-estul continentului nu este supus analizei⁵². Parțial, poate fi adevărată teza deoarece se poate observa că femeile arheolog au preferat să se refere mai mult la problemele legate de studiul textilelor, al bijuteriilor sau al decorațiilor, fiind clar mai legate de perioadele istorice în care rolul femeii a fost mai vizibil, așa cum a fost cazul evului mediu timpuriu⁵³.

În arheologia românească post-belică au existat câteva femei-arheolog care au deschis drumul afirmării a tot mai multe reprezentante în rândul colectivelor de cercetare. Nume ca Maria Comșa nu

mai au nevoie de prezentare, ele fiind deschizătoare de drum pentru generațiile de după anii '60 ai secolului al XX-lea. Dacă până în anii '80 reprezentarea femeilor în arheologia românească a fost una sporadică, în prezent ele reprezintă cca. 23% din numărul total de arheologi înregistrați în Registrul Arheologilor din România⁵⁴ și sunt tot mai prezente în peisajul istoriografic românesc. Interesant este că abordează cu predilecție tematici „domestice”: așezări, ceramică, istoria costumului, istoria artei etc., mai puțin teme „războinice”: istorie militară, necropole, armament.

Rămâne însă întrebarea: au dezvoltat femeile arheolog o apropiere feministă asupra cunoașterii istoriei? Este greu de răspuns și în nici un caz benefic să fie așezate rezultatele cercetării arheologice în poziții antagonice prin prisma genului celui care le-a produs.

În schimb este absolut necesară creșterea rolului temelor ce privesc rolul femeii în societate. Pentru evul mediu, o analiză profundă a ceea ce a însemnat femeia în societate poate oferi o serie de răspunsuri capabile să întregască scenariul reconstituirii societății europene medievale. Dacă fortificațiile și tot ceea ce depinde de ele au făcut obiectul unor cercetări ce se întind pe mai bine de trei secole, se cunosc, totuși, puține lucruri despre locul femeilor în aceste fortificații. Literatura istorică engleză a adus de mai multă vreme în discuție rolul „domestic” al fortificațiilor și, în acest context, a căutat să „așeze” femeia în acest plan⁵⁵. La fel, istoriografia franceză a produs în ultimii 20 de ani o serie de lucrări care au introdus femeia în atenția cercetătorilor⁵⁶. În istoriografia de limbă română avem doar o singură lucrare de sinteză dedicată femeii medievale, dar și aceasta se oprește doar asupra analizării relațiilor matrimoniale și a rolului femeilor din familiile boierilor moldoveni și munteni în cadrul acestor relații⁵⁷. O situație diferită avem atunci când ne oprim asupra literaturii române cu subiect istoric, în cadrul căreia avem o serie de personaje feminine puternic conturate.

O motivație a acestei penurii de lucrări dedicate rolului femeii în societatea medievală românească ar putea deriva din faptul că mișcările feministe, ce au avut un puternic avânt în anii '60 și '70 ai secolului trecut, nu au găsit ecou în cadrul statelor comuniste. Pe de altă parte, lumea arheologilor din România a rămas destul de patriarhală, femeile fiind tolerate, dar nu întotdeauna luate în considerare.

Bibliography

- ***, *Istoria românilor*, Vol. III, București, 2001.
<http://arh.cimec.ro/RegistruArheologi.aspx>.
- ARCIKHOVSKII, A. V., *Vvdenie v arkheologiiu*, Moscow, 1940.
- ARIES, Ph., DUBY, G. (coord.), *Istoria vieții private*, București, 1-10, 1994-1998.
- ARNOLD, Bettina, HASSMANN, H., *Archaeology in Nazi Germany: the Legacy of Faustian Bargain*, în: Ph. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.
- BAILEY, D. W., *Bulgarian archaeology: Ideology, sociopolitics and the exotic*, în: *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, ed. Lynn MESKELL, London, New York, 1998.
- BALTAG, Gh., *Sighișoara. Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în secolul al XIII-lea d. Hr., cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara*, București, 2000.
- BARFORD, P., *Paradigms lost: Polish archaeology and post-war politics*, în: *Archaeologia Polona*, 31, 1993, p. 257-270;
- BOIS, G., *Marxisme et histoire nouvelle*, în: *La Nouvelle Histoire*, p. 261.
- BRÄTHER, S., *Die Projektion des Nationalstaats in die Frühgeschichte. Ethnische Interpretationen in der Archäologie*, în: *Inventing the Past in North Central Europe. The National perception of Early Medieval History and Archaeology*.
- BREŽEANU, S., *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002.
- CURTA, Fl., *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.
- CURTA, Fl., *Early Middle Ages: Problems of Chronology*, în: Fl. CURTA ed., *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, The University of Michigan Press, Ann Harbor, 2005.
- CURTA, Fl., Fl. CURTA ed., *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, The University of Michigan Press, Ann Harbor, 2005.
- DÄRK, K. R., *Theoretical archaeology*, London, 1995.
- DIAZ-ANDREU, Margarita, *Archaeology and nationalism in Spain*, în: Ph. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.
- DIAZ-ANDREU, Margarita, CHAMPION, Timothy, *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 1996.
- DIAZ-ANDREU, Margarita, STIG SËRENSEN, Marie Louise, *Excavating women. A history of women in european archaeology*, London, New York, 1996.
- DUBY, G., *Cavalerul, femeia și preotul. Căsătoria în Franța feudală*, București, 1997;
- DUBY, G., *Doamnele din veacul al XII-lea*, București, 2000;
- GANE, C., *Trecute vieți de doamne și domnițe, Iași*, 1972.
- GILCHRIST, Roberta, *Gender and Archaeology*, London, 1999.
- GOFF, J. le (coord.), *Omul medieval*, Polirom, 1999;
- GUŠTIN, M. (red.), *Zgodni slovani. Zgodnjerednjevska lančnina na obrobju vzhodnih Alp*, Ljubljana, 2002.
- HARDT, M., LÜBKE, Ch., SCHORKOWITZ, D., *Inventing the Past in North Central Europe. The National perception of Early Medieval History and Archaeology*, Berna, 2003.
- HELMIG, G., SCHOLKMANN, Barbara, UNTERMANN, M. (eds.), *Centre. Region. Periphery - Medieval Europe Basel 2002*, II, Hertingen, 2002.
- HODDER, I. (ed.), *Archaeological Theory in Europe*, London, New York, 1991.
- IAMBOR, P., *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, 2005.
- KAISER, T., *Archaeology and Ideology in Southeast Europe*, în: Ph. L. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.
- KOBYLINSKI, Z., *Theoretical orientations in archaeology in Poland (1945-1995)*, în: *Theory and Practice of Archaeological Research*, ed. W. HENSEL, St. TABACYNSKI, P. URBANCZYK, 3, Warsaw, 1998, p. 225-258.
- KOHL, Philip L., FAWCETT, Clare, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.
- KOHL, Philip L., *Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past*, în: *Annual Review of Anthropology*, 27, 1998.
- KRISTIANSEN, K., *National Archaeology in the Age of European Integration*, în: *Antiquity*, 64, p. 835-839.
- KRISTIANSEN, K., *The Strength of the Past and its Great Might, an Essay on the use of the Past*, în: *Journal European of Archaeology*, 1, 1993, p.3-33.
- LÁSZLOVSKY, J., SIKLODI, Cs., *Archaeological theory in Hungary since 1960: Theories without theoretical archaeology*, în: *Archaeological Theory in Europe*, ed. I. Hodder, London, New York, 1991, p. 272-298.
- LECH, J., *Between Captivity and Freedom: Polish Archaeology in the 20th Century*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998.
- Lynn MESKELL (ed.), *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, London, New York, 1998.
- MADGEARU, Al., *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.
- MICLEA, I., FLORESCU, R., *Geto-dacii: strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură culturăși artă*, București, 1980
- MILIŠAUKAS, S., *Observations on Polish archaeology, 1945-1995*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998, p. 223-236;
- ONCIUL, D., *Scrieri istorice*, ed. de A. Sacerdoțeanu, 2 vol., București, 1968.
- PANZER, B., *Quellen zur slawischen Ethnogenese. Fakten, Mythen und legenden (originaltexte mit Übersetzungen, Erläuterungen und Kommnetaren)*, Frankfurt am Main, 2002
- PASCU, Șt., *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972.
- PATTERSON, T.C., *Toward a Social History of Archaeology in the United States*, Orlando, 1995.

POPA, R., *Observații și îndreptări la istoria României în jurul anului 1000*, în SCIVA, 1991.

SCHORKOWITZ, D., *Rekonstruktionen des nationalen im postsowjetischen Raum. Beobachtungen zur Permanenz des Historischen*, în: HARDT, M., LÜBKE, Ch., SCHORKOWITZ, D., *Inventing the Past in North Central Europe. The National perception of Early Medieval History and Archaeology*, Berna, 2003.

STANCIU, I., *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în: *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 127-191.

STANCIU, I., MATEI, Al. V., *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în: *Acta Musei Porolissensis*, 18, 1994, p. 135-163.

STIG SORENSEN, Marie Louise, *The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: the National use of Archaeology in Nineteenth-Century Denmark*, în: Margarita DIAZ-ANDREU, T. CHAMPION, *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 1996.

TEODOR, E. S., *About some Slavic Pottery from Slovenia*, în: *Studia Antiqua et Archaeologica*, 9, 2003.

TEODOR, E. S., *O frontieră incertă a lumii romane. Câmpia Dunării de Jos în epoca lui Justinian*, în: *Cercetări arheologice*, 12, 2003.

TEODOR, E. S., *An update for „Ipotesti-Cândești” culture*, în: *Zbornik na počest dariny Bialokovej*, G. FUSEK (red.), Nitra, 2004.

TRIGGER, B. G., *Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, în: *MAN*, 19, 1984.

TRIGGER, B.G., *A History of Archaeological Thought*, Cambridge, 1989.

TRIGGER, B.G., *Romanticism, nationalism and archaeology*, în: Ph. L. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.

ȚIPLIC, I.M., *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu*, Institutul European, Iași, 2005.

ȚURCANU, I., *Istoria. Receptare, cercetare, interpretare*, Iași, *Între Dumnezeu și neamul meu*, Ediție îngrijită de Gabriel Klimowicz, Fundația Anastasia, 1992.

UCKO, P. J., *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*, London, 1987.

URBANCZYK, P., *Political circumstances reflected in post-war Polish Archaeology*, în: *Public Archaeology*, 1, 2000, 49-56;

WAILES, B., ZOLL, Amy L., *Civilization, Barbarism and Nationalism in European Archaeology*, în: Ph. Kohl, C. Fawcett, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005.

XENOPOL, A. D., *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, 1884.

Note:

1. A se face deosebire între *național* (=care este propriu unei națiuni, unui stat) și *naționalism* (= ideologie și politică ce a contribuit în perioada secolelor XVI-XIX la

formarea națiunilor).

2. Margarita DIAZ-ANDREU, T. CHAMPION, *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 1996, p. 1 sqq cu bibliografia.

3. Ph. L. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, p. 3.

4. B. WAILES, Amy L. ZOLL, *Civilization, Barbarism and Nationalism in European Archaeology*, în: Ph. Kohl, C. Fawcett, *op.cit.*, p. 21.

5. Margarita DIAZ-ANDREU, T. CHAMPION, *Nationalism and archaeology*, p. 6.

6. B. G. TRIGGER, *Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist*, în: *MAN*, 19, 1984, p. 360, apud Margarita Diaz-Andreu, T. Champion, *Nationalism and archaeology*, p. 7.

7. Marie Louise STIG SORENSEN, *The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: the National use of Archaeology in Nineteenth-Century Denmark*, în: Margarita DIAZ-ANDREU, T. CHAMPION, *Nationalism and archaeology*, p. 24 sqq.

8. Margarita DIAZ-ANDREU, *Archaeology and nationalism in Spain*, în: Ph. KOHL, Clare FAWCETT, *op.cit.*, p. 55.

9. Bettina ARNOLD, H. HASSMANN, *Archaeology in Nazi Germany: the Legacy of Faustian Bargain*, în: Ph. KOHL, Clare FAWCETT, *op.cit.*, p. 70 sqq.

10. Ph. L. KOHL, *Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past*, în: *Annual Review of Anthropology*, 27, 1998, p. 224.

11. B.G. TRIGGER, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge, 1989; T.C. PATTERSON, *Toward a Social History of Archaeology in the United States*, Orlando, 1995.

12. P. J. UCKO, *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*, London, 1987.

13. K. KRISTIANSEN, *The Strength of the Past and its Great Might, an Essay on the use of the Past*, în: *Journal European of Archaeology*, 1, 1993, p. 3-33.

14. G. HELMIG, Barbara SCHOLKMANN, M. UNTERMANN eds., *Centre. Region. Periphery – Medieval Europe Basel 2002*, II, Hertingen, 2002, p. 287-432.

15. St. BREZEANU, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002.

16. Un stadiu al cercetărilor vizând aceste situri arheologice și maniera tradiționalistă de interpretare a rezultatelor vezi la P. IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, 2005.

17. Al. MADGEARU, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997, p. 1.

18. *Ibidem*, p. 197.

19. Gh. BALTAG, *Sighișoara. Elemente de demografie și habitat în bazinul mijlociu al Târnavei Mari din preistorie până în secolul al XIII-lea d. Hr., cu privire specială asupra zonei municipiului Sighișoara*, București, 2000, p. 262 sqq.

20. I. ȚURCANU, *Istoria. Receptare, cercetare, interpretare*, Iași.

21. P. ȚUȚEA, *Între Dumnezeu și neamul meu*, Ediție îngrijită de Gabriel Klimowicz, Fundația Anastasia, 1992, p. 51.

22. *Istoria românilor*, III, p. XII.

23. A. D. XENOPOL, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, 1884.
24. D. ONCIUL, *Scriseri istorice*, ed. de A. Sacerdoțeanu, 2 vol., București, 1968.
25. *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971.
26. R. POPA, *Observații și îndreptări*, p. 166.
27. FL. CURTA, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, p. XI-XII.
28. S. BRÄTHER, *Die Projektion des Nationalstaats in die Frühgeschichte. Ethnische Interpretationen in der Archäologie*, în: *Inventing the Past in North Central Europe. The National Perception of Early Medieval History and Archaeology*, M. HARDT, Chr. LÜBKE, D. SCHORKOWITZ, Berna, 2003, p. 18-42; D. SCHORKOWITZ, *Rekonstruktionen des nationalen im postsowjetischen Raum. Beobachtungen zur Permanenz des Historischen*, în: *Inventing the Past in North Central Europe*, p. 273-333.
29. B. PANZER, *Quellen zur slawischen Ethnogenese. Fakten, Mythen und legenden (originaltexte mit Übersetzungen, Erläuterungen und Kommentaren)*, Frankfurt am Main, 2002; M. GUSTIN (red.), *Zgodni slovani. Zgodnjesrednjevska lančena na obrobju vzhodnih Alp*, Ljubljana, 2002.
30. E.S. TEODOR, *About some Slavic Pottery from Slovenia*, în: *Studia Antiqua et Archaeologica*, 9, 2003, p. 399-410.
31. FL. CURTA, *Apariția slavilor*, p. XII.
32. E. S. TEODOR, *O frontieră incertă a lumii romane. Câmpia Dunării de Jos în epoca lui Justinian*, în: *Cercetări arheologice*, 12, 2003, p. 325-359; Idem, *An update for „Ipoțești-Cândești” culture*, în: *Zbornik na počest dariny Bialokovej*, G. FUSEK (red.), Nitra, 2004, 405-414.
33. K. R. DARK, *Theoretical archaeology*, London, 1995, p. 180.
34. *Ibidem*, p. 180-181.
35. G. BOIȘ, *Marxisme et histoire nouvelle*, în: *La Nouvelle Histoire*, p. 261.
36. A.V. ARCIKHOVSKII, *Vvedenie v arheologiiu*, Moscow, 1940, p. 3, apud FL. CURTA, *East Central and Eastern Europe*, p. 24.
37. J. LECH, *Between Captivity and Freedom: Polish Archaeology in the 20th Century*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998, p. 84-97.
38. P. BARFORD, *Paradigms lost: Polish archaeology and post-war politics*, în: *Archaeologia Polona*, 31, 1993, p. 257-270; S. MILISAUKAS, *Observations on Polish archaeology, 1945-1995*, în: *Archaeologia Polona*, 35-36, 1997-1998, p. 223-236; P. URBAŃCZYK, *Political circumstances reflected in post-war Polish Archaeology*, în: *Public Archaeology*, 1, 2000, 49-56; Z. KOBYLINSKI, *Theoretical orientations in archaeology in Poland (1945-1995)*, în: *Theory and Practice of Archaeological Research*, ed. W. HENSEL, St. TABACYŃSKI, P. URBAŃCZYK, 3, Warsaw, 1998, p. 225-258.
39. D. W. BAILEY, *Bulgarian archaeology: Ideology, sociopolitics and the exotic*, în: *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, ed. Lynn MESKELL, London, New York, 1998, p. 87-110; J. LÁSZLOVSKY, Cs. SIKLÓDI, *Archaeological theory in Hungary since 1960: Theories without theoretical archaeology*, în: *Archaeological Theory in Europe*, ed. I. Hodder, London, New York, 1991, p. 272-298.
40. FL. CURTA, *Archaeology and History*, p. 7.
41. I. STANCIU, Al. V. MATEI, *Sondașele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în: *Acta Musei Porolissensis*, 18, 1994, p. 135-163.
42. I. STANCIU, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în: *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 127-191.
43. FL. CURTA, *Early Middle Ages: Problems of Chronology*, în: *East Central and eastern Europe*, ed. FL. CURTA, p. 28, n. 46.
44. *Ibidem*, p. 137, n.1.
45. Asupra acestei probleme a se vedea și I.M. Țiplic, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu*, Institutul European, Iași, 2005, p. 5 sqq.
46. *Archaeology and Ideology in Southeast Europe*, în: Ph. L. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, 2005, p. 99 sqq.
47. Pentru o mai bună exemplificare vezi I. MICLEA, R. FLORESCU, *Geto-dacii: strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură, artă și știință*, București, 1980; Șt. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972.
48. B.G. TRIGGER, *Romanticism, nationalism and archaeology*, în: Ph. L. KOHL, Clare FAWCETT, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, p. 269.
49. K. KRISTIANSEN, *National Archaeology in the Age of European Integration*, în: *Antiquity*, 64, p. 835-839.
50. Roberta GILCHRIST, *Gender and Archaeology*, London, 1999, p. 17.
51. *Ibidem*, p. 23.
52. Margarita DIAZ-ANDREU, Marie Louise STIG SORENSÉN, *Excavating women. A history of women in european archaeology*, London, New York, 1996.
53. Roberta GILCHRIST, *op.cit.*, p. 24.
54. <http://arh.cimec.ro/RegistruArheologi.aspx>. Din păcate acest registru nu este destul de bine actualizat, astfel încât persoane care au plecat din România de mai bine de 10 ani figurează ca arheologi debutanți sau specialiști, existând și situații bizare când arheologi morți de 4-5 sau mai mulți ani figurează în registru că nu și-au ridicat atestatul. Din aceste motive este dificil de apreciat dacă numărul de 648 de arheologi atestați reprezintă și numărul real al arheologilor din România.
55. Despre acest subiect vezi pe larg Roberta Gilchrist, *op.cit.*, p. 109-145.
56. G. DUBY, *Cavalerul, femeia și preotul. Căsătoria în Franța feudală*, București, 1997; IDEM, *Doamnele din veacul al XII-lea*, București, 2000; J. le GOFF (coord.), *Omul medieval*, Polirom, 1999; Ph. ARIES, G. DUBY (coord.), *Istoria vieții private*, București, 1-10, 1994-1998.
57. C. GANE, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Iași, 1972.